

Jasenka Gudelj

Dipartimento di Filosofia e Beni Culturali
Università Ca' Foscari
Dorsoduro 3246
IT - 30123 Venezia

Izvorni znanstveni rad / Original scientific paper

Primljen / Received: 3. 8. 2022.

Prihvaćen / Accepted: 4. 11. 2022

UDK / UDC: 73Dalmatinac, J.:7.033(450.457Ravenna)

DOI: 10.15291/aa.4076

Juraj Dalmatinac u Ravenni*

Giorgio da Sebenico in Ravenna

SAŽETAK

U članku se analiziraju novopronađeni dokumenti koji spominju Jurja Matejeva Dalmatinca kao prokuratora i sindika samostana Sant'Apollinare in Classe u Ravenni. Na temelju novih podataka proširuje se dosad poznata mreža rodbinskih odnosa šibenskog protomajstora i utvrđuje povezanost s kamaldoljanima u Veneciji, Istri i u Romagni. Razmatraju se veze s ravenskim promletački orijentiranim humanistima te se predlažu mogući ravenski izvori nekih rješenja na katedrali u Šibeniku.

Ključne riječi: Juraj Dalmatinac, Pietro de Monte, Desiderio Spreti, Sant'Apollinare in Classe, Ravenna

ABSTRACT

The article analyses some newly discovered documents that mention Giorgio da Sebenico (Juraj Matejev Dalmatinac) as the procurator and syndic of the Ravennate monastery of Sant'Apollinare in Classe. Based on these new data, the hitherto known network of family relations of the Šibenik protomaster has been expanded, including his connections with the Camaldolese in Venice, Istria, and Romagna. The author discusses the artist's links with Ravenna's pro-Venetian humanists and suggests some possible Ravennate sources of certain aspects of the Šibenik cathedral.

Keywords: Giorgio da Sebenico (Juraj Matejev Dalmatinac), Pietro de Monte, Desiderio Spreti, Sant'Apollinare in Classe, Ravenna

Uvod

Protagonist dalmatinskog *quattrocenta*, Juraj Matejev Dalmatinac, ujedno je i jedan od najbolje dokumentiranih umjetnika 15. stoljeća, zabilježen u stotinjak pravnih spisa s obiju strana Jadrana. Kao što je poznato, od prvog spomena u ugovoru kojim ga se imenuje protom šibenske katedrale 1441. godine pa do smrti 1473. godine, ime zadarskog majstora javlja se u brojnim arhivalijama povezanim sa Šibenikom, Splitom, Zadrom, Pagom, Bračom, Korčulom, Cresom, Riminijem, Anconom, Dubrovnikom, Padovom, pa i Rimom. Većinu su otkrili i objavili istraživači majstorova djelovanja još tijekom 19. i početkom 20. stoljeća, uz kasnije manje nadopune, a spisi ilustriraju majstorovu graditeljsku i skulptorsku djelatnost, te trgovačke aktivnosti i druge momente svakodnevice njegova razgranatog obiteljskog života.¹

Uz navedene gradove, upućivalo se i na mogući majstorov doticaj s još jednim zapadnojadranskim gradom, Ravennom. Naime, dokument od 26. rujna 1459. iz ankonškog arhiva što ga je još 1894. godine objavio Pietro Ganuizzi posredno upućuje na boravak dalmatinskog majstora u Justinijanovu gradu, jer se u njemu kao prokurator Jurja Dalmatinca spominje Pietro da Venezia (Petar iz Venecije), opat samostana Sant'Apollinare in Classe kod Ravenne, i to na temelju punomoći koju je ovjerio ravenski notar Desiderio Spreti.² Nadalje, Petar Kolendić je još 1923. godine uočio šibenski dokument iz 1461. godine koji spominje novac koji Jurju duguje ravenski opat Pietro de Monte.³ Povezavši ove podatke, Igor Fisković je otvorio mogućnost Jurjeva boravka u Ravenni upravo u sprezi s opatom ovog važnog samostana.⁴

Slijedom podataka sadržanih u ovim dvama arhivskim spisima sada su u ravenškim arhivima pronađeni dokumenti koji nedvosmisleno utvrđuju Jurjevu prisutnost u Romagni, istodobno upućujući na tijesne dodire s humanističkim krugovima drevnog grada koji upravo tih godina doživljava novi procvat pod mletačkom vlašću.⁵ Stoga se ovdje analiziraju novopronađeni dokumenti u kontekstu prvih desetljeća venecijanske vlasti i humanističkih i graditeljskih nastojanja pojedinih aktera te se predlažu čitanja mogućih odjeka ravenških iskustava u Dalmatinčevim kasnijim djelima.

Pisani izvori za Jurja u Ravenni

Slijedom navedenih indicija, u Državnom arhivu u Ravenni pregledani su fondovi nekadašnjeg arhiva Sant'Apollinare in Classe te spisi ravenškog notara Desiderija Spretića. U ovim su fondovima pronađeni sljedeći dokumenti koji svjedoče o boravcima u Ravenni Jurja Dalmatinca ili pak spominju članove njegove obitelji.

Među pergamenama iz nekadašnjeg arhiva Sant'Apollinare in Classe uočeno je pismo dužda Pasqualea Malipiera (na dužnosti 1457. – 1462.) podestatu i kapetanu Ravenne Marinu Malipieru datirano 11. rujna 1459. kojim ga obavještava da se kalmaldoljanin Pietro da Venezia uvodi u posjed samostana San Apollinare in Classe van zidina i samostana San Severo van zidina.⁶ Od velikog je značenja notica zapisana na tergu pisma, u kojoj izrijekom piše da je pismo knezu i kapetanu Ravenne Marinu Malipieru 20. rujna 1459. godine donio *magister Georgius lapicida*. Ovakve su zabilješke o dostavi vrlo rijetke, a jasno upućuju na to da je Juraj uživao povjerenje u Veneciji, s obzirom na to da mu je povjerena isporuka službene pošiljke Duždeve kancelarije čiji mu je sadržaj očito bio poznat. Tekst pisma uredno je prepisan i u knjigu duždavih pisama podestatima Ravenne, uz dodatnu opasku da je vijest o uvođenju u posjed proglašena s balkona na glavnom gradskom trgu.⁷

Dakle, može se pretpostaviti da je Juraj došao u kontakt s podestatom i kapetanom Ravenne Marinom (Troilovim) Malipierom i, još izravnije, s njegovim kancelarom, Kopranićem Marcom Ingaldeijem, što se poslije spominje i u šibenskom dokumentu iz 1461. godine.⁸ Naime, Malipiero je 1459. godine dužnost podestata Ravenne obavljao već drugi put, što se relativno rijetko događalo unutar mletačkog sustava, a za

njegova je mandata nastavljena gradnja mletačke citadele poznate pod imenom Rocca Brancaleone te radovi na melioraciji teritorija. Malipiero će nakon svojeg drugog ravenskog mandata ostvariti zavidnu političku karijeru, no nije zabilježen u komunama istočnog Jadrana. Ipak, vrlo je vjerojatno Stefano (di Nicola) Malipiero, knez Šibenika u vrijeme podizanja tzv. Malipierove partije katedrale, bio Marinov bliski rođak.⁹

U Državnom arhivu u Ravenni do danas su sačuvane dvije knjige notarskih spisa Desiderija Spretija, u kojima je bilo moguće pronaći više spomena Jurja Dalmatinca, svi u vezi s određenim novčanim poslovima odnosno posudbama i garancijama opatu kamaldoljanskog samostana Sant'Apollinare in Classe, Pietru de Monteu iz Venecije. Prvi identificirani dokument datiran je 7. rujna 1459. i u njemu se *magister Georgius quondam Mathei de Sibinicho* naziva *cognatus domini abbatis*, dakle nedvojbeno je da je riječ o Jurju Dalmatincu koji u Ravenni obavlja transakcije za brata svoje žene Elizabete.¹⁰ Dokument govori o opatovu dugu od 130 dukata kondotijeru Guidu Benzoniju,¹¹ za koji su jamčili viđeniji Ravenjani Francesco Bratti, Giovanni Rasponi i Taddeo Desi. Kako je navedeni dug dospio na naplatu, povrat je za opata proveo Juraj Dalmatinac, dijelom u gotovu novcu, a dijelom putem kredita trećim osobama.

Drugi je dokument datiran 20. prosinca 1459. i u njemu se Juraj imenuje kao *Egregius vir Magister Georgius quondam Mathei lapicida*, a djeluje kao sindik i prokurator samostana San Apollinare in Classe, što je zabilježeno u posebnoj ispravi notara Francesca Fabbrija.¹² Dokument govori o prijenosu najma za terene opatije na području Ravene.

Nadalje, dokument s kraja prosinca 1459. ili početka siječnja 1460. godine načinjen u Ravenni obavještava nas da je *Egregius vir Magister Georgius quondam Mathei lapicida*, u svojstvu sindika i prokuratora samostana Sant'Apollinare in Classe, dao u najam tipa *mezzadria* Matteu Naldiju iz Villarotte terene u vlasništvu samostana na području Ferrare.¹³ Obradive površine morale su biti zasijane pšenicom i konopljom, a kao inicijalnu pomoć najmoprimcu samostan je osigurao stoku, sjeme i jedan ducat. Ovdje je vrlo vjerojatno bila riječ o zapuštenom posjedu koji je zahtijevao znatan inicijalni trud kolona.

Konačno, već spomenuti šibenski dokument iz 1461. svjedoči o daljnjim novčanim transakcijama unutar obitelji, jer tada Juraj imenuje svoju ženu Elizabetu prokuratoricom u vezi s naplatom duga opata Pietra de Monte u iznosu od čak 300 dukata.¹⁴ Ovaj se dug trebao naplatiti prema ispravi koju je zabilježio Marco Ingaldeo pok. Vitalea iz Kopra,¹⁵ već spomenuti kancelar podestata Ravenne Marina Malipiera: izvjesno je da je riječ o dugu iz 1459. godine, kada su se Malipiero i Pietro de Monte susreli u Ravenni. Moguće je da u ovu svotu valja uračunati onih 130 dukata koje je Juraj u ime prethodnog duga kondotijeru Benzoniju isplatio de Monteovim vjerovnicima i još neka dugovanja, koja su se vjerojatno trebala naplatiti iz drugih ugovora.

Dakle, ne samo da je ugledni opat jamčio za Jurja u Anconi već je dalmatinski majstor bio sindik i prokurator jednog od najbogatijih samostana na području Ravenne u vrijeme kada je trebalo ponovno stabilizirati financije kamaldoljanskog uporišta u Romagni. Ova činjenica pokazuje da je Jurjeva visoka razina poduzetničkih sposobnosti, osvjedočena u brojnim već poznatim arhivalijama koje se tiču trgovačkih transakcija, uključivala i poznavanje najmovnih sustava s obiju strana Jadrana, sve uz blisku povezanost s mletačkim vlastima. Riječ je o čvrsto ujedinenim obiteljskim poduzimanjima i financiranjima karijernih pomaka opata Petra i lapicide Jurja.

Na žalost povjesničara umjetnosti, ni jedan pronađeni dokument nije izravno povezan s nekom skulptorskom ili arhitektonskom realizacijom Jurja Dalmatinca u Romagni. Ipak, arhivalije ne samo da nedvojbeno razrješuju pitanje majstorova boravka u gradu bogatog kasnoantičkog i medijevalnog nasljeđa već ga dovode u neposrednu vezu s nizom aktera u razdoblju intenzivne arhitektonske djelatnosti i humanističkih interpretacija prošlosti, sve u cilju mletačke teritorijalizacije Ravenne.

Obiteljske veze: Pietro de Monte

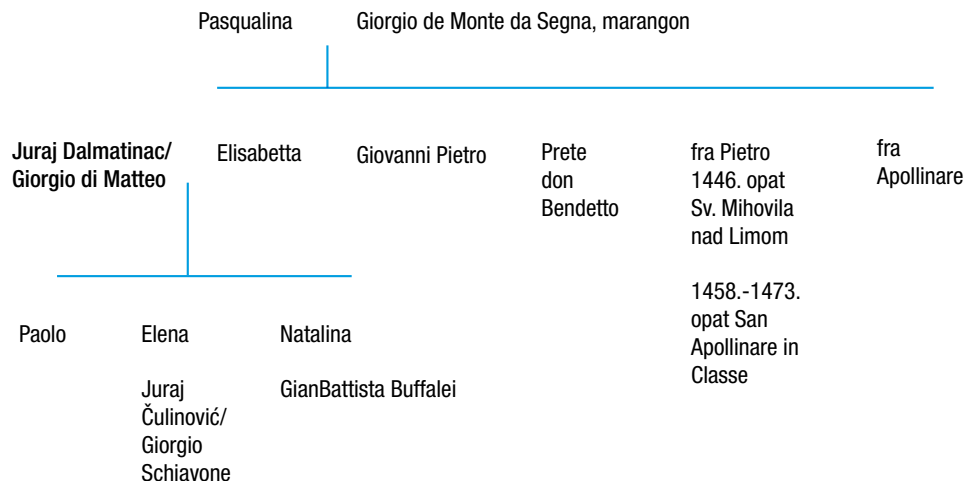
Najvažniji je akter Jurjeve ravenske epizode svakako opat kamaldoljskog samostana Sant'Apollinare in Classe, Pietro de Monte. Iz višenavedenih dokumenata postaje jasno da je Jurjeva supruga Elizabeta imala još braće uz dosad poznate Giovannijsa Pietra i fra Benedetta.¹⁶ Iz različitih je pergamena i drugih spisa povezanih sa Sant'Apollinare in Classe razvidno da se opat Petar redovito predstavljao kao Venecijanac, te da je imao brata Apollinara, također kamaldoljskog redovnika.¹⁷ Potvrdu da je riječ o Elizabetinoj braći donosi i pergamena koja citira Pietra i Apollinara kao Gregorijeve sinove, što se podudara s podatkom iz šibenskih dokumenata da je Jurjeva punica Pasqualina bila udovica Gregorija da Segna, odnosno Grgura iz Senja.¹⁸ Nadalje, među arhivskim spisima koji potječu iz San Apollinare in Classe nalazi se i pergamena na kojoj je prijepis ugovora od 12. listopada 1459. o uzgoju stoke koji je u Šibeniku načinio Giovanni Pietro, već spomenuti Elizabetin brat, isprva laticida, a poslije Jurjev partner u brojnim trgovačkim poslovima.¹⁹ Jurjeva je svojta u Ravenni od kraja šestog desetljeća *quattrocenta* uspostavila čvrstu mrežu financijskih odnosa povezanih s poslovima i posjedima samostana Sant'Apollinare in Classe odnosno opata Pietra. (sl. 1)

Na dužnost opata samostana Sant'Apollinare in Classe Pietra de Monte imenovao je papa Pio II. Piccolomini u ožujku 1458., a u posjed je ušao, kako je navedeno, u rujnu 1459.²⁰ Prethodno je bio opat samostana Svetog Mihovila nad Limom,²¹ gdje je pak došao iz danas nestalog samostana San Mattia na Muranu.²² Opatom samostana u Classeu bit će od imenovanja 1459. sve do smrti 1473. godine, te se spominje u brojnim tamošnjim dokumentima.²³

Pietro de Monte jedan je u nizu opata venecijanskog podrijetla koji će upravljati velikim ravenskim samostanima tijekom desetljeća mletačke vladavine, što je bio jedan od bitnih mehanizama kontrole novih teritorija.²⁴ Naime, ravenski su kamaldoljani prije uspostave mletačke vlasti bili posebno povezani s vladajućom obitelji Da Polenta, koja im je, među ostalim, darovala i hospital s crkvom unutar zidina Ravenne, jezgru kasnijeg gradskog samostana i današnje Biblioteke Classense.²⁵ Od protjerivanja Polentana, četrdesetih je godina 15. stoljeća Sant'Apollinare in Classe pretvoren u komendu bolonjskog biskupa, papina polubrata Filippa Calandrinija, čime samostan ulazi u ozbiljnu krizu, za koju je ilustracija i prodaja vrijednih mramornih oplata iz crkve gospodaru Riminija Sigismondu Malatesti 1450. godine.²⁶ Pedesetih godina 15. stoljeća dolazi do sporog oporavka pod strogom kontrolom Venecije, a samostanskim su posjedima, u skladu s mletačkom politikom ukidanja

1.
Svojta Jurja Dalmatinca, shematski prikaz (J. Gudelj)

Family relations of Giorgio da Sebenico, schematic presentation

2.
Nepoznati mjernik, *Karta Ravenne s okolicom*, 1615. – 1621.,
Corporazioni religiose soppresse,
Sant'Apollinare in Classe, b. 339, br.
9, Archivio di Stato, Ravenna

Anonymous surveyor, *Map of Ravenna with the Surroundings*, 1615-1621, Corporazioni religiose soppresse, Sant'Apollinare in Classe, b. 339, no. 9, Archivio di Stato, Ravenna

manjih samostana, 1455. godine pridruženi oni obližnje ciscercitske opatije San Severo.²⁷ (sl. 2) Tomu valja dodati da je Pietro tijekom istog razdoblja imao u komendi istarski samostan Svetog Mihovila nad Limom, što dodatno ilustrira njegovu umreženost, položaj i moć.

Prema za sada proučenim dokumentima, Pietro je bio cijenjen kao spretan upravitelj koji je uredio funkcioniranje administrativno zapuštenih kamaldoljanskih posjeda u Istri i Ravenni. U svojih četrnaestak godina na čelu samostana Sant'Apollinare provodio je promletačku politiku, dovodeći kler s laguna, ali i iz Dalmacije. Pokušao je urediti samostanske prihode, od čega je nesumnjivo imala koristi i njegova šira rodbina. Uz spomene u Veneciji, Istri, Ravenni i Anconi, *salvus conductus* u trajanju od godinu dana koji mu je izdan u studenome 1460. godine regulirao je i putovanja koja je trebao poduzeti u Lombardiju, Romagnu, Marke i Rim, i to u pratnji osam osoba i s pokretninama.²⁸ Vjerojatno je poznavao i nešto starijeg reformatora Ambrogia Traversarija, a izvjesni su i njegovi kontakti s Mlečanima Pietrom Dolfinom i Pietrom Donà, graditeljima crkve San Michele in Isola, koji će u konačnici podvesti Sant'Apollinare pod kongregaciju mletačkih samostana 1476. godine. Osim toga, de Monte je bio opat u Classeu kada je tamo 1470. godine zaređen poznati prevoditelj Biblije Nicolò Malerbi, koji će poslije i sam postati opatom Sv. Mihovila nad Limom,²⁹ a istomu je krugu pripadao i kartograf fra Mauro, autor karte razgraničenja limskog posjeda u vrijeme opata Pietra.³⁰

Iako je dokumentirani pravni trag bliskog poslovnog odnosa između Jurja Dalmatinca i kamaldoljanina ograničen na kratak period između 1459. i 1461. godine, izvjesno je da su šurjaci kontaktirali i u brojnim drugim prilikama. Moćni opat, koji je Jurja zastupao u sporu s ankonским franjevcima, zasigurno je bio osoba koja je odigrala važnu ulogu u životu zadarskog majstora, u intelektualnom i teološkom smislu te pružajući potporu Jurjevim poslovnim nastojanjima.³¹ Sidrenjem u mrežu kamaldoljanskih kontakata i strategije obitelji de Monte postaje jasnija i velika uloga koju je protomajstor šibenske katedrale imao u svejadranskom tržištu kamena i kamenih izrađevina, ali i za druga poduzimanja novčane i trgovačke prirode. Konačno, time se razjašnjava i pozadina povezanosti s mletačkim kamaldoljanima humanista i učitelja gramatike Ambroza Mihetića, jednog od protagonista šibenskog gradilišta.³²

Humanistička Ravenna: Desiderio Spreti

Drugi je akter Jurjeva boravka u Ravenni notar Desiderio Spreti (1414. – 1474.), u čijim se notarskim zapisima javlja niz važnih dokumenata za uspostavu i stabilizaciju mletačke vlasti u gradu, a u više je navrata predstavljao komunu u Rimu i napose Veneciji.³³ Spreti je i autor prve humanističke povijesti grada *De amplitudine, vastatione et instauratione urbis Ravennae libri tres*, čiji je rukopis nastajao upravo u godinama Jurjeva doticaja s ravenskim juristom.³⁴ Knjiga sadrži dvije posvete: inicijalnu Jacopu Antoniju Marcellu, mletačkom oratoru u Ravenni u vrijeme dolaska pod venecijansku vlast, te potom Vitaleu Landu, podestatu i kapetanu Ravenne 1461. – 1463.³⁵ Obojica su pripadala mletačkim humanističkim krugovima te su bili aktivni promotori arhitektonske obnove grada.³⁶

Djelo preuzima princip trodijelne podjele povijesti Bionda Flavija,³⁷ pri čemu je namjera prikazati nekadašnji sjaj grada, koji potom opada za vladavine obitelji Da Polenta (1275. – 1441.) te napokon doživljava ponovni procvat s dolaskom mletačke vlasti.³⁸ U posljednjem su dijelu spisa prikupljeni antički natpisi iz gradskih crkava, a s objavom Spretijeva djela, ova zbirka natpisa postaje i prva tiskana *syloga*.³⁹

Spretijev se tekst prije svega bavi aspektima političke i crkvene povijesti, no uključuje i elemente antikvarne kulture Ravenne na prijelazu iz šestog u sedmo desetljeće 15. stoljeća. U prvom poglavlju, pri opisu položaja grada, korektno je citirao Vitruvija,⁴⁰ pri čemu valja imati na umu da je prva edicija rimskog teoretičara tiskana tek 1486. godine, što znači da je Spreti imao pristup nekom od rukopisnih prijepisa.⁴¹ Nadalje, ravensko arhitektonsko i kiparsko nasljeđe, ono rimskog i ono medijevalnog nastanka, smatra se kulturnim kapitalom i uzorom koje valja slijediti: za San Vitale napisat će da sliči Svetoj Sofiji u Konstantinopolu, te spomenuti kao djelo Polikleata čuvene antičke reljefe krilatih *putta* u istoj crkvi.⁴² Uz pohvalu „sjajnog hrama” Sant’Apollinare in Classe, odnosno crkve u kojoj je opatovao šurjak Jurja Dalmatinca, Spreti napominje da je nastala nastojanjem Justinijanova generala Narsesa, a taj će narativ nekoliko desetljeća poslije preuzeti Marin Sanudo, napisavši da su „majstori koje je iz Ravenne u Veneciju poslao Narses” oblikovali jezgru budućeg Trga sv. Marka.⁴³

Osim interpretacije ravenske antike, Spreti posebno hvali građevine koje su podigli Venecijanci: pa tako o novoj utvrdi piše da je nastala nastojanjem Jacopa Antonija Marcella te da je recentno dovršena, impozantne visine i dobro opremljena, no radi njezina je podizanja srušena crkva Sant’Andrea dei Goti.⁴⁴

Ravenski humanist i šibenski laticida bili su, dakle, u dokumentiranom i opetovanom kontaktu nekoliko mjeseci, a među sačuvanim Spretijevim notarskim spisima čuvaju se i daljnje isprave koje reguliraju druge poslove opata Pietra de Montea. Spretijev je antikvarni tekst pažljiv humanistički konstrukt slike Ravenne sredine

15. stoljeća, u kojoj su arhitektura, skulptura i mozaici i s njima povezane povijesne ličnosti služile kao uporište i uzor, što je šibenskom protomajstoru sigurno bilo razumljivo. Naravno, ostaje otvoreno pitanje razine intelektualne razmjene između učenog notara i šibenskog lapicide, no važnost i složenost poslova koje je Juraj u Ravenni obavljao za jedno od središnjih uporišta kamaldoljanskog reda upućuju na to da je uživao znatan ugled i povjerenje. Konačno, valja naglasiti da su se sva tri aktera opisane ravenske epizode nalazila na istoj strani političkog spektra, odnosno pripadali su izrazito promletačkoj struji lokalnih elita jadranskih gradova sredine 15. stoljeća. Pritom su dijelili i osjetljivost za tradiciju i volju za emulaciju drevnog nasljeđa te spremnost da sudjeluju u rekonponiranju lokalnih identiteta, bilo verbalno bilo oblikovno.

Ravenna u vrijeme posjeta Jurja Dalmatinca

Lapicida Juraj je u Ravenni, kao što je to bio slučaj i u Dalmaciji, mogao pratiti živu graditeljsku aktivnost koju su promovirali Mlečani. U godinama kada je zabilježen u gradu u tijeku je podizanje spomenute Rocca Brancaleone čiju je gradnju vodio malo poznati inženjer Giovanni Francesco da Massa Fiscaglia (mjesto u blizini Ferrare).⁴⁵ Utvrda je dovršena 70-ih godina 15. stoljeća, te kasnijim intervencijama dodatno modernizirana, no već je prvi sklop bio načinjen od reupotrijebljene opeke i po principima moderne obrane s citadelom i širim dijelom za vojnu posadu s okruglim kulama povezanim kurtinama. S obzirom na tek nekoliko godina kasnije Jurjevo zaposlenje u Dubrovniku, moguće je da je ravenska utvrda u izgradnji pružila uvid u neka nova iskustva vojne arhitekture, no osim osvjedočenog kontakta s jednim od promotora gradnje, odnosno Marinom Malipierom i njegovim kancelarom, za sada izostaju konkretnije poveznice.⁴⁶

U istom razdoblju pregrađen je i tzv. Palazzetto Veneziano na glavnom gradskom trgu, no konkretne isplate za radove povezuju se mahom sa službom spomenutog Vitalea Landa, čiji je grb i na kamenom balkonu.⁴⁷ U prizemnom su trijemu reupotrijebljeni kapiteli s Teodorikovim inicijalima, vjerojatno s crkve Sant'Andrea dei Goti, srušene radi izgradnje utvrde, što je jasan znak aproprijacije nasljeđa Ravenne u mletačkom ključu.⁴⁸ Za sada nema arhivskih dokaza o izravnom dodiru našeg dalmatinskog majstora i mletačkog plemića, no valja napomenuti da je Vitale brat Alvisea Landa, kneza Trogira 1470. – 1471., naručitelja obnove gradske lože i drugih skulptura Nikole Firentinca i Andree Alešija.⁴⁹ Nadalje, Vitale je preko supruge bio povezan i sa splitskim nadbiskupom Lorenzom Zaneom.

Osim opisanih javnih gradilišta, Juraj Matejev je u Ravenni izvjesno dobio uvid u repertoar oblika antičkih i kasnoantičkih sakralnih gradnji, skulptura i fragmenata koji je sigurno obogatio njegov izričaj šezdesetih godina 15. stoljeća, a napose se to odnosi na repertoar oblika prisutan na apsidama šibenske katedrale. U historiografiji se s pravom upućivalo na elemente padovanske i firentinske provenijencije na Jurjevim dalmatinskim djelima,⁵⁰ no s obzirom na sada zajamčenu mrežu ravenskih kontakata i boravaka, moguće je i sugerirati određene ondašnje poticaje. Vjerojatno je Juraj u Ravenni prepoznao već mu iz Venecije poznate reljefe *putta* u kombinaciji s tronovima različitih antičkih božanstava koje Spreti atribuirao Polikletu: mletačkim se fragmentom ravenske provenijencije moguće inspirirao za figure *putta* grbonoša na šibenskoj katedrali gotovo dva desetljeća ranije od dokumentima zajamčenog posjeta Romagni.⁵¹

Emulacijom ravenskih uzora Juraj je pak izvjesno došao do rješenja dvoznoskih kapitela sjeverne apside šibenske stolnice. (sl. 3) Kapitel s dvije ovnujske glave povezane girlandom nad kojom su likovi ptica danas je teško vidljiv jer su pred njim orgulje, no izrazito je nalik na kapitele iz Museo Arcivescovile u Ravenni koji se da-

tiraju u 5. stoljeće.⁵² (sl. 4) Iako im je izvorna provenijencija nepoznata, jedan je od njih zasvjedočen u Sant'Apollinare in Classe u 16. stoljeću, kada ga tamo kao spoliju bilježi Pirro Ligorio.⁵³ (sl. 5) Juraj je slično oblikovao napose životinjske glave, izostavivši prednji dio torza koji je vidljiv u Ravenni, te ptičje likove, iako su ovi posljednji u nešto drukčijem suodnosu. Teodozijanski je model reinterpretirao i dodavanjem bogate girlande s lišćem i žirovima. Uz neospornu sličnost s postojećim kapitelom, koji je Juraj mogao vidjeti u crkvi čiji je bio prokurator, valja napomenuti i da je u vrijeme Jurjeva posjeta Ravenni još uvijek stajala i stara katedrala tzv. Ursiniana s početka 5. stoljeća, čiji su kapiteli opisivani kao „... različiti, a na mnogima se može vidjeti orao, i vrsno rađena ovnujska glava...”⁵⁴

3.
Sjeverna apsida katedrale, kapitel
s ovnujskim glavama (foto:
Konzervatorski odjel Ministarstva
kulture RH u Splitu, izvor:
PREDRAG MARKOVIĆ /bilj.1/)

Northern apse of the Cathedral,
capital with ram's heads

Osim ove izvjesne Jurjeve reinterpretacije teodozijanskih i drugih likovima obo-
gaćenih kapitela, moguće su ravenske provenijencije i neki drugi motivi i rješenja,
no razlike u građevnom materijalu i tradiciji, te vrlo izazovni teren na kojem je na-
stajala šibenska stolnica pozivaju na dužni oprez pri njihovu izravnom poveziva-
nju. Zadržimo se stoga tek na vrlo poopćenim opaskama o apsidi Sant'Apollinare
in Classe gdje se ritmički izmjenjuju veliki prozori čije lukove „nose” iluzionirani
pilastri i u mozaiku izvedene niše sa školjkama u pozadini svetačkih figura. (sl. 6)

4.

Kapitel s ovnujskim glavama,
Museo Arcivescovile Ravenna
(foto: J. Gudelj)

Capital with ram's heads, Museo
Arcivescovile Ravenna

5.

Pirro Ligorio, *Delle Antichità*, vol.
15, f. 21v, Mss., Cod. J.A.II.15,
Archivio di Stato, Torino

Pirro Ligorio, *Delle Antichità*, vol. 15,
f. 21v, Mss., Cod. J.A.II.15, Archivio di
Stato, Turin

Nadalje, kompleksnost prostora San Vitalea mogla je pružiti i oslonac za razmišljanja o oblikovanju lukova šibenskih korskih traveja, s poligonalnim nosačima te s lukom svoda ophoda izmaknutim iz središnje osi. Konačno, teško je ne spomenuti ravenske sarkofage ploha raščlanjenih lukovima na kaneliranim pilastrima i s polukružnim poklopcima, kakvi se nalaze i u samostanu Sant'Apollinare, koje je majstor dalmatinskih „mikroarhitektura” sigurno vidio, no ostaje otvoreno pitanje koliko se njima i inspirirao.

6.
Sant'Apollinare in Classe, Ravenna,
interijer (foto: J. Gudelj)

Sant'Apollinare in Classe, Ravenna,
interior

Daljnja će istraživanja zasigurno dati i dodatne elemente ovim za sada okvirno uočenim iskustvima i poticajima, koje su šibenski majstor i njegovi suradnici i sljedbenici obogatili motivima i varijacijama u skladu s Jurju svojstvenim eklektičnim izričajem. Ostaje otvorena i mogućnost proširenja do sada poznatog Dalmatinčeva opusa, čije je prepoznavanje otežano velikim izmjenama interijera ravenskih crkava i fluktuacijom materijala među lokalnim muzejima.

Zaključak

Ravenska epizoda Jurja Dalmatinca omogućila je uvid u niz dosad nepoznatih komponenti njegova djelovanja, od jasne umreženosti putem Pietra de Monte u kamaldoljanske mreže razmjene do osvjedočenog doticaja s humanistima promletačkih krugova kao što je Desiderio Spreti. Juraj je, da bi postao prokurator ravenkog samostana, morao uživati znatno širi ugled i pokazati razvijenije poslovne sposobnosti od tek puke rodbinske povezanosti, a cifre kojima je baratao u ime i na korist svojeg učenog šurjaka bitan su dokaz njegove financijske spretnosti. Jednako je važno podcrtati i ulogu njegove žene Elizabete, koja je uz majku očito bila središnja karika velike i razgranate obiteljske mreže de Monteovih.

Ravenna i njezino nasljeđe nesumnjivo su utjecali na Jurjev izričaj šezdesetih i ranih sedamdesetih godina 15. stoljeća. Zanimljivo je pritom uputiti na upotrebu justinijanskih i teodozijanskih elemenata, koji su istodobno u formi spolija bili popularni i u samoj Veneciji, kao što to svjedoči veliki portal Arsenala. Ravenna i njezino nasljeđe privlačili su umjetnike iz cijele Italije,⁵⁵ te se sada tomu širem kontekstu pribraja i šibenski majstor. Ostaje, naravno, otvoreno pitanje interpretacije u dalmatinskom ambijentu, jer je riječ o emulaciji motiva, a ne o reuporabi spolija kao što je to bio slučaj u Ravenni i Mletcima. Nadalje, s obzirom na sada utvrđenu povezanost sa Sv. Mihovilom nad Limom, moguće je da je Juraj ovdje mogao dobiti uvid u funkcioniranje obližnjih kamenoloma, te vidjeti i porečku i pulsku stolnicu te antičke spomenike, i to bliskijim i duljim kontaktima no što bi to bio slučaj tek putujući između Dalmacije i Venecije. Daljnja će istraživanja stoga nastojati dati pobliže odgovore na ova i druga pitanja koja novopronađeni dokumenti pobuđuju, a koja znatno nadilaze okvire ovog rada.

Prilozi

Dokumente je transkribirao Davide Gambino, na čemu mu zahvaljujem.

DOKUMENT I

Archivio di Stato di Ravenna, Archivio notarile distrettuale di Ravenna, 26, Desiderio Spreti (1431-1461), 454r

7. rujna 1459., Ravenna.

Vojskovođa Guido Benzoni posudio je Petru iz Venecije, opatu Sant'Apollinare in Classe, sumu od 130 zlatnih mletačkih škuda, uz jamstvo Francesca Brattija, Giovannija Rasponija i Taddea Desija. Kako je taj dug došao na naplatu, majstor Juraj Matejev iz Šibenika, šurjak rečenoga Petra, vraća navedenu sumu Giovanniju Rasponiju, dijelom u gotovu novcu, dijelom putem kreditnih udjela trećih osoba.

In Christi nomine, amen. Anno a Nativitate Eiusdem M^oCCCCLVIII, indictione VII, die VII Septembris, tempore domini Pii pape secundi.

Cum sit quod magnificus Guido Benzoni dux superioris temporis mutaverit reverendo in Christo patri domino Petro de Venetia, Dei et apostolice Sedis gratia abbati venerabilis monasterii Sancti Apollinaris in Classe de Ravenna et pro eo spectabili legum doctori domino Io. Francischo de Brattis de Ravenna, ser Iohanni Raspono et Tadeo Dexii, ducatos centum triginta auri venetos, et instante dicto Guidoni dictam quantitatem ducatorum sibi restitui, solvi et numerari a predictis, magister Zeorgius quondam Mathei de Sibinicho, cognatus dicti domini abbatis, animo et intentione satisfaciendi dicto Guidoni et dictam quantitatem solvendi pro dicto domino abbate, dictos ducatos centum triginta deposuit, dedit et consignavit dicto ser Iohanni Raspono ibidem presenti, quo statisfacere possit dicto Guidoni^(a), ibidem presenti, hoc modo: videlicet in ducatos numeratos

octuaginta auri et in monenta^(b) veneta vel grossetis pro ducatis tringinta, et in ducatis viginti, quos eidem magister Zeorgius promittere fecit a certis suis debitoribus dicto ser Iohanni, in summa ducatis centum tringinta tanquam de suis denariis propriis, et quos intendit consequi et recuperare a dicto domino abbate seu a dicto monasterio Sancti Apollinaris, rogans me Desiderium de Sprettis, notarium infrascriptum quatenus de predictis publicum conficeretur instrumentum.

Actum Ravenne, in domo dicti ser Iohannis in logia anteriori, in contrata Sancti Petri Maioris de Ravenna; presentibus magistro Zoachino quondam Gori de Faentia, spetiario, et Damiano quondam Sanctis, capistrario.

(a). *quo-Guidoni*: dodano na margini. (b). *monenta*: tako u tekstu.

DOKUMENT II

Archivio di Stato di Ravenna, Archivio notarile distrettuale di Ravenna, 26, Desiderio Spreti (1431-1461), 459v-460r.

20. prosinca 1459., Ravenna.

Juraj Matejev, lapicida, prokurator samostana Sant'Apollinare in Classe u Ravenni – kao što je ustanovljeno u javnoj ispravi ravenskog notara Francesca Fabbrija – daje dozvolu magisteru Jacopu di Giorgio da Vezzano (Jakovu Jurjevom iz Vezzana), stanovniku Forlija, da prenese na treću osobu najam terena koji je iz šume pretvoren u obradivo polje u župi San Casciano na teritoriju Ravenne, za 4 denara godišnje i uz plaćanje 5 ravenskih lira pri uvođenju u posjed.

In Christi nomine, amen. Anno a Nativitate Eiusdem M^oCCCCLVIII, indictione VII, die XX Decembris.

Magistri Iacobi de Vezano habitatoris Forlivi inovatio a Monasterio classensi.

Egregius vir magister Georgius quondam Mathei, lapicida, syndicus et procurator venerabilis monasterii Sancti Apollinaris in Classe de extra et prope Ravenam ordinis camaldolensis ad infrascripta et aliis substitutum per reverendum in Christo patrem, dominum Petrum de Monte, Dei et apostolice Sedis gratia abbatem dicti monasterii ex instrumentum dicti eius sindicatus manu ser Francisci de Fabris, notarii publici ravennatis, a me notario infrascripto viso et lecto, presens dicto sindicatorio et procuratorio nominibus iure libellis^(a) in annis viginti novem ad renovandum dedit, inovavit et inovando concessit magistro Iacobo quondam Zeorgii de Vezano, habitatori Forlivi, presenti, petenti et recipienti pro se ac nomine et vice Michaelis et magistri Luce eius fratrum, pro quibus de rato et rata habitione solepniter promisit etc., sub pena et obligatione infrascriptis et pro suis et dictorum eius fratrum liberis et uno successore mediocris tantum persone, que non sit servus nec de maxinata alterius et qui successor se inovare teneatur infra annum unum ex quo ultra dicenda ad eum pervenerit vel cadat onere suo, idest unam pettiam terre^(b) olim buschive et nunc aratorie extimationis viginti duarum tabularet postiam in territorio Ravenne in plebatu Sancti Cassiani in fundo Raviani, uno latere via Dismanii, alio via Raviani seu viula, vel si qui etc., ad habendum, tenendum, fruendum et in omnibus meliorandum, dando et solvendo annuatim dicto venerabili monasterio in mense Marcii vel indictione illius anni nomine pensionis quatuor denariorum ravennatum; tempo vero innovationis libras quinque ravennates. Hanc autem inovationem imo fecit dictus^(c) magister Georgius procurator predictus dictis nominibus pro eo quod contentus et confessus fuit habuisse et recepissee^(d) a dicto magistro Iacobo petitore predicto dictas libras quinque ravennatum.]

Actum Ravenne, in officio buletarum eiusdem, in contrata Sancti Michaelis in Affiscisco; presentibus Thomasio quondam Bartholi de Guarneriis, Ostasio quondam domini Iacobi de Raysiis et Federico quondam Iacobi Christoforis cimatoris de Ravenna, testibus etc.

(a). *libellis*: tako u tekstu za *libelli*. (b). *terre*: ponovljeno u tekstu. (c). Slijedi *dominus* precrtano. (d). *recepisse*: tako u tekstu.

DOKUMENT III

Archivio di Stato di Ravenna, Archivio notarile distrettuale di Ravenna, 26, Desiderio Spreti (1431-1461), c. 464r-v.

25. prosinca 1459. – 13. siječnja 1460., Ravenna [dokument nema naznačen datum, stoga je moguća datacija između 25. prosinca 1459. – s obzirom na to da je u Ravenni godina započinjala Božićem – i 13. siječnja 1460., datuma sljedećeg zabilježenog akta, uz pretpostavku da su dokumenti upisivani kronološki].

Magister Juraj Matejev, lapicida, u svojstvu sindika i prokuratora samostana Sant'Apollinare in Classe daje u najam tipa „mezzadria” Matteju del fu Naldo Naldi da Villarotta (Mateju pok. Nalda Naldija iz Villarotte) toliko oranica na teritoriju Ferrare koje pripadaju navedenom samostanu koliko mogu biti zasijane s najmanje 60 staia pšenice, obvezujući se – u ime institucije koju predstavlja – da će najmoprimcu osigurati par volova i dva para junaca i polovicu pšenice za sjetvu. Istodobno se Naldiju daje jedan zlatni dukat kao predujam za troškove koje će imati za održavanje polja. Ugovor predviđa i sadnju konoplje, čiju će trećinu uroda predavati samostanu na godišnjoj bazi.

In Christi nomine, amen. Anno a Nativitate Eiusdem M^oCCCCLX, indictione VIII, die [vacat].

Egregius vir magister Zeorgius quondam Mathei, lapicida, syndicus et procurator venerabilis Monasterii classensis ad infrascripta et alia legitime constitutus prout de suo mandato constat publico instrumento scripto et rogato manu ser Francisci de Fabris, notarii publici ravennatis, presens, dictis nominibus dedit, concessit et locavit ad medietatem fructuum percipiendorum Matheo quondam Naldi de Naldis de Villarotta territorio ferariensis, presenti etc., pro se et sua tota familia et cum quatuor hominibus et alia familia cum bobis conducendis et consignandis per dictum syndicum^(a) tot terras dicti monasterii seu monasterii Sancti Severi in quibus cadant in seminando staria sexaginta frumenti et ultra si fieri poterit pro uno recolectu^(b), cum infrascriptis pactis, legibus et conventionibus, videlicet quia promissit dictas terras bene et diligenter laborare, rumpere etc. et saltem in quinto sulci seminare, et de dicto tempore frumentum ac alia blada mettere, ligare, colligere, battere, viare et adarchare et medietatem dictorum fructuum percipiendorum ex dictis terris^(c) adducere et portare ad domos dicti monasterii omnibus suis expensis, sumptibus et laboreris, excepto datio portarum quantum est pro parte dicti monasterii, et quod predictus Matheus teneatur et obligatus sit finito dicto primo anno laborare pro tribus paribus bovum^(d). Et ex alia parte dictus dominus Zeorgius, syndicus et procurator antedictus dictis nominibus promisit dicto Matheo videlicet eidem dare et consignare in presentiarum unum par bovum et unum par mangiorum extimandorum de communi concordia, in quibus bobibus et mangiis quemlibet dictorum partium stare debeat ad medietatem lucri et seu danni (quod Deus avertat!)^(e) pro uno anno tantum, et ab hoc anno in antea dictus magister Zeorgius, syndicus predictus, teneatur et obligatus sit dare et consignare unum alium par mangiorum extimandorum ut supra ad medietatem lucri seu danni (quod Deus cesset!), et quod rumpere debant ex pratis dicti monasterii ad necessitatem, et debeat dare et consignare totum semen frumenti et bladorum quod cadet in terris laboratis necnon tot prata in quibus possint seccare frumentum ad sufficientiam bovum et mangiorum^(f), quos habuerit etc., videlicet octo currus pro quolibet pari bovum. Item, quod predictus Matheus teneatur laborare omnes terras, quas laboraverit usque in fossato et extirpare ac sburcare capitalia dictarum terrarum, que essent^(g) buscose et^(h) facere et cavare omnes lignolas et seu fossata suis expensis, que essent neccessaria in dictis

terris exceptis fossatis magistris, qui⁽ⁱ⁾ fieri debeant expensis dicti monasterii. Item quod seminare debeant linum^(j) et illud curare et consignare terciam partem dicti lini, quod colligerit(k) dicto monasterio gramatum^(l), et quod facere et plantare alienas vites et plantas secundum more ferariensi, datis sibi plantis et vitibus per dictum sindicum. Et quod quilibet dictarum partium ponere debeat in medietatem seminis tam frumenti quam aliorum bladorum et lini quod cadit in dictis terris, cum hoc tamen quod dictus sindicus teneatur mutuare dicto Matheo suam partem seminis sibi tangenti pro primo anno, quam postacionem vel aditione teneatur in recolecti tunc proxime futuro^(m). Item quod dictus sindicus dicto nomine teneatur et obligatus sit mutuare dicto Matheo staria viginti frumenti pro subventionem sua et plus si fuerit necessarium usque⁽ⁿ⁾ ad staria trigenta et necnon mutuare eidem libras duodecim ravennatum, quas promissit^(o) deffalcare in laboreris fiendis videlicet fossatis et aliis occorrentibus in^(p) terris dicti monasterii. De quibus in presentia mei notarii testium<que> infrascriptorum^(q) dedit et numeravit eidem Matheo ducatum unum auri, pro quo ducato^(r) fideiussit Petrus Anthonius de Feraria, marangonus habitator Ravene, pro dicto Matheo. Quem quantitatem frumenti promissit dictus Matheus ut supra dare, reddere et resituire dicto^(s) monasterio^(t), videlicet medietatem in primo recolectu quam fecerit, et aliam medietatem in secundo recolectu tunc venturo. Que omnia et singula suprascripta <etc>.

Actum Ravenne in officio buletarum; presentibus ser Andrea quondam Franchini, Petro Anthonio quondam Bartholomei de Porta, marangono, Iacobo quondam Petri de Foccaciis de Massa comitatus Ravenne et Martino quondam Odonis Zabbaroni de villa Sancti Petri in Vinculis eiusdem districtus, testibus etc.

(a). *Matheo-sindicum*: dodano na margini. (b). *pro uno recolectu*: dodano između redaka. (c). Slijedi prekrizično *dar*. (d). *Et-bovum*: dodano na margini. (e). Slijedi prekrizično *et in fine et prout*. (f). Slijedi prekrizično *datorum*. (g). Slijedi prekrizično *s*. (h). Slijedi prekrizično *cavare*. (i). Slijedi prekrizično *facere*. (j). Slijedi prekrizično *de quo*. (k). *quod colligerit*: dodano na margini. (l). *gramatum*: tako u tekstu. (m). Slijedi prekrizično *quod*. (n). Slijedi obrisani tekst. (o). Slijedi obrisani tekst. (p). *in*: ispravljeno između redaka nad prekrizanim *in dictis*. (q). Slijedi prekrizično *ducatum unum*. (r). *ducato*: dodano između redaka. (s). Slijedi prekrizično *sind*. (t). Slijedi prekrizično *hinc in secundo*.

DOKUMENT IV

Državni arhiv Šibenik, Notari Šibenika, 18 I d fol. 48v

1461, giugno 16, Sebenico.

Juraj Matejev, lapidica i protomajstor katedrale u Šibeniku, imenuje svojom prokuratoricom suprugu Elizabetu, dajući joj posebnu punomoć da od fra Pietra dal Monte, opata Sant'Apollinare in Classe u Ravenni, ishodi sumu od 300 zlatnih dukata koje mu duguje prema javnoj ispravi koju je zabilježio notar Marco Ingaldeo pok. Vitalea iz Kopra, tada kancelar podestata Ravenne Marina Malipiera.

Na vanjskoj margini: *Procura magistri Georgii quondam Mathei lapidica^(a)*

Die XVI° Iunii.

Actum Sibenico, in via publica, apud stationem ser Nicolai Draganici; presentibus Marco Iohannis examinatore Communis, ser Simone Tanilico et ser Francisco domini Michaelis Simeonico milite nobili Sibenici. Ibi que magister Georgius quondam Mathei lapidica et prothomagister ecclesie cathedralis Sibenici omnibus modo, via, iure et forma, quibus melius scivit ac potuit constituit, creavit et ordinavit suum veram et legitimam procuratricem, actricem, factricem et negotiorum suorum gestricem dominam Ixabetam, consortem suam, absentem tamquam presentem, cum plenissima libertate et potestate substituendi unum aut plures procuratores et advocatos et revocandi

et alios de novo reassumendi, hoc mandato firmo manente, specialiter et expresse ad petendum, exigendum et recuperandum ducatos trescentos triginta auri a reverendo in Christo patre, domino fratre Petro de Monte, dignissimo abbate monasterii Sancti Apolinari de Classe diocesis Ravene, uti de dicta pecunie quantitate constabat publico instrumento manu scripto probi viri ser Marci Ingaldeo^(b) quondam ser Vitalis de Iustinopoli, notarii publici ac cancellarii magnifici et generosi viri domini Martini Maripetro, tunc honesti potestatis et capitis Ravene, cuius <copiam> dedit dicte procuratrici, et de exactis et receptis et quietis faciendi vel plenum cum clausulis necessariis et opportunis de ulterius non petendi neque peti faciendi suprascriptam quantitatem pecunie, ac faciendi et stipulandi ad plenum, et pro predictis expendendo et prosequendo ad comparendum coram spectabili domino rectore sive potestate, iudice, officio seu tribunali ecclesiastico vel seculari, uni vel pluribus, semel vel pluries, Ravene et ubique locorum et terrarum etc. <tam> in agendo quam in deffendendo; item ad agendum, petendum, deffendendum etc., libellos et petitiones dandum et excipiendum, libellos, petitiones etc., capita, articulos etc., lites contestandum, iurandum de calumnia et veritate dicenda et cuiuslibet alterius generis licitum iuramentum dandum, prestandum etc. in et super animum ipsius instituentis. Item terminos [...]^(b)

(a). *lapicida*: u tekstu za *lapicide*. (b). *Ingaldeo*: tako u tekstu za *Ingaldei*. (c). Dokument je vjerojatno završavao na sljedećoj stranici, koja nije sačuvana, odnosno znatno oštećenoj gornjoj margini sljedeće stranice.

RIASSUNTO

Giorgio Dalmata a Ravenna

La vita di Juraj Dalmatinac/Giorgio Dalmata, il protagonista del Quattrocento dalmata, è particolarmente documentata in quanto si conoscono un centinaio di documenti legali che lo menzionano in diverse città da entrambe le sponde dell'Adriatico, in un periodo compreso tra la sua nomina come proto della cattedrale di Sebenico nel 1441 e la morte avvenuta nel 1473. L'articolo analizza i documenti inediti che attestano la sua presenza anche a Ravenna, un fatto finora solo indirettamente noto. Tra il 1459 e il 1460 l'artista fu menzionato nella città romagnola come procuratore in varie transazioni finanziarie dell'abate del monastero camaldolese di Sant'Apollinare in Classe, Pietro di Monte da Venezia, che viene identificato come un fratello della moglie del Dalmata, Elisabetta. Prima di arrivare in Romagna, Pietro, nato a Venezia da una veneziana e da un "marangone" di Segna, e probabilmente entrato nell'ordine presso San Mattia di Murano, fu l'abate di San Michele di Leme in Istria. Chiaramente si trattava di un'alleanza familiare, che attesta anche un certo livello economico e culturale dei due cognati. Inoltre, il loro notaio di fiducia a Ravenna, Desiderio Spreti, è negli stessi anni l'autore della prima storia della città in chiave umanistica, la cui attenzione verso il capitale culturale degli edifici storici dell'epoca giustiniana e teodosiana (Sant'Apollinare incluso) coincide con il periodo nel quale viene realizzata la Porta dell'Arsenale veneziano. Infine, si propone che il Dalmata emulò i capitelli figurati oggi conservati al Museo arcivescovile di Ravenna, ma documentati nel Cinquecento a Sant'Apollinare, per le decorazioni dei capitelli nel presbiterio della cattedrale di Sebenico, realizzati negli anni immediatamente successivi al soggiorno ravennate del Dalmata.

BILJEŠKE

* Ovaj članak je dio projekta koji je financiran sredstvima programa za istraživanje i razvoj Obzor 2020 Europske unije/ This article is part of a project that has received funding from the European Union's Horizon 2020 Research and Innovation Programme (GA n. 865863 ERC-AdriArchCult).

Zahvaljujem Igoru Fiskoviću i članovima tima AdriArchCult, Larisu Boriću i Ani Marinković, kao i anonimnim recenzentima ovog članka na sugestijama i ljubaznoj pomoći.

- ¹ ANTONIO GIUSEPPE FOSCO, *La cattedrale di Sebenico ed il suo architetto Giorgio Orsini detto Dalmatico*, Šibenik, 1893.; PIETRO GIANUIZZI, Giorgio da Sebenico, architetto e scultore vissuto nel secolo XV, *Archivio storico dell'arte*, 7 (1894.), 397–454; VINCENZO MIAGOSTOVICH, *I nobili e il clero di Sebenico nel 1449 per la fabbrica della cattedrale*, Sebenico, 1910.; DAGOBERT FREY, VOJESLAV MOLE, Der Dom von Sebenico und sein Baumeister Giorgio Orsini, *Jahrbuch des Kunsthistorischen Institute Österreichisches Bundesdenkmalamt*, 7 (1913.), 1–169; HANS FOLNESICS, Studien zur Entwicklungsgeschichte der Architectur und Plastik des XV. Jahrhunderts in Dalmatien, *Jahrbuch des Kunsthistorischen Institutes der k. k. Zentralkommission für Denkmalpflege*, 8 (1914.), 27–196; METOD HRG, JOSIP KOLANOVIĆ, Nova građa o Jurju Dalmatinu, *Arhivski vjesnik*, 17–18 (1974.-1975.), 7–25; EMIL HILJE, Juraj Dalmatinac i Korčula – prilog za kronologiju gradnje šibenske katedrale, *Radovi Instituta za povijest umjetnosti*, 25 (2001.), 53–74. Za kronologiju do sada poznatih dokumenata vidjeti PREDRAG MARKOVIĆ, *Katedrala sv. Jakova u Šibeniku: prvih 105 godina*, Zagreb, 2010., 451–487.
- ² PIETRO GIANUIZZI (bilj. 1), 431, dok. 12.
- ³ PETAR KOLENDIĆ, Stube na crkvi sv. Ivana u Šibeniku, *Starinar*, 3/1, (1923.), 89. Državni arhiv Šibenik, Notari Šibenika, 18 I d fol. 48v (datum 16. 6. 1461.). Zahvaljujem ravnateljici Državnog arhiva u Šibeniku Nataši Mučalo na ljubaznoj pomoći. Prijepis dokumenta je u APPENDIXU, DOKUMENT IV.
- ⁴ IGOR FISKOVIĆ, Juraj Dalmatinac u Anconi, *Peristil*, 27-28 (1984.-1985.), 96, bilj. 33.
- ⁵ DANTE BOLOGNESI (ur.), *Ravenna in età veneziana*, Ravenna, 1986.; LUCIO GAMBI (ur.) *Storia di Ravenna. 4: Dalla dominazione veneziana alla conquista francese*, Venezia, 1994.
- ⁶ Archivio di Stato Ravenna (dalje ASRa), Corporazioni religiose soppresse, S. Apollinare in Classe, Pergamene, Capsa XVII, fasc. II, n°018.
- ⁷ Biblioteca Classense Ravenna (dalje BCR), Rukopis br. 490, c. 99v, n. 314.
- ⁸ FRANCO ROSSI, Marino, Malipiero, *Dizionario biografico degli Italiani*, 68 (2007.), https://www.treccani.it/enciclopedia/marino-malipiero_%28Dizionario-Biografico%29/ (pristupljeno 6. travnja 2022.)
- ⁹ Spominje se kao rođak Antonio, sin Nicole, stoga je vjerojatno da je i Stefano, također Nicolin sin, bio Marinov nećak. „Antonium Maripetro quondam ser Nicolai eius consanguineum” (Archivio di Stato Venezia (dalje AsVe), Senato, Deliberazioni, Terra, reg. 1, c. 106r). O tzv. Malipierovoj partiji vidi PREDRAG

MARKOVIĆ, „Malipierova partija” i izgradnja svetišta šibenske katedrale (1461. – 1473.) – počeci renesanse u arhitekturi Dalmacije, *Renesansa i renesanse u umjetnosti Hrvatske. Zbornik radova sa znanstvenih skupova »Dani Cvita Fiskovića« održanih 2003. i 2004. godine (Zbornik Danâ Cvita Fiskovića 2)*, (ur. Predrag Marković, Jasenska Gudelj), Zagreb, 2008., 99–122.

- ¹⁰ ASRa, Notai, Desiderio Spreti, v. 26, f. 454r. APPENDIX, DOKUMENT I.
- ¹¹ Guido Benzoni je kondotijer – plaćenik podrijetlom iz Creme, zabilježen u Ravenni početkom šezdesetih godina 15. stoljeća. Vidi PIERGIORGIO FREDDI, Soncino Benzoni traditore della Repubblica di Venezia, *Insula Fulcheria* 33 (2003.), 17.
- ¹² ASRa, Notai, Desiderio Spreti, v. 26, f. 462v. APPENDIX, DOKUMENT II.
- ¹³ Mezzadria je bio vrlo raširen tip ugovora najma posjeda koji uključuje i obitelj najmoprimca, pri čemu se urod obično dijeli na polovicu. ASRa, Notai, Desiderio Spreti, v. 26, f. f. 463r-v. APPENDIX, DOKUMENT III.
- ¹⁴ Vidi bilj. 3.
- ¹⁵ Obitelj Ingaldeo je stara koparska plemićka obitelj, a Marco Ingaldeo je služio kao kancelar, primjerice u Motovunu 1450. – 1451., u vrijeme podestata Francesca Morosinija, GIOVANNI RADOSI, Notizie storico-araldiche di Montona in Istria, *Atti di Centro di ricerche storiche Rovigno* 35 (2005.), 239.
- ¹⁶ Za rodoslovno stablo vidjeti PIETRO GIANUIZZI (bilj. 1), 403; te sažeto ANNE MARKHAM SCHULZ, Giorgio Da Sebenico and the Workshop of Giovanni Bon, *Radovi Instituta za povijest umjetnosti*, 3–4 (1982.), 86.
- ¹⁷ Vjerojatno je Apollinare ime koje je uzeto u trenutku ulaska u kamaldoljanski red, stoga je moguće da su Benedetto i Apollinare ista osoba.
- ¹⁸ METOD HRG, JOSIP KOLANOVIĆ (bilj. 1), 14.
- ¹⁹ ASRa, Corporazioni religiose soppresse, S. Apollinare in Classe, Pergamene, Capsa XXVI, fasc. II, n°001.
- ²⁰ Vidi bilj. 6.
- ²¹ DANILO KLEN, *Fratrija: Feud opatiije Sv. Mihovila nad Limom u Istri i njegova sela (xi-xviii st.)*, Rijeka, Pazin, 1969., 47. Opat se spominje u vezi sa sporom s porečkim biskupom, zbog kojeg nastaje i poznata fra Maurova karta posjeda.
- ²² GIOVANNI BENEDETTO MITTARELLI, ANSELMO COSTADONI, *Annales Camaldulenses Ordinis Sancti Benedicti: Quibus plura interseruntur tum ceteras Italico-monasticas res, tum historiam Ecclesiasticam remque Diplomaticam illustrantia. Complectens res gestas ab anno Christi M.CCCC.XXXI. ad annum M.D.XV., t. 7*, Prostant apud Jo. Baptistam Pasquali, 1762., 208, 216, 247, 261, 265, 286, 289. O kamaldoljanima u Venetu u 15. st. vidi GIUSEPPE VEDOVATO, L'espansione camaldolese nel veneto tra la fine del XII secolo e l'inizio del XVI, *Camaldoli e l'ordine camaldolese dalle origini alla fine del XV secolo*, (ur. Cécile Caby, Pierluigi Licciardello), Cesena, 2014., 351–63.
- ²³ MARIO MAZZOTTI, *La basilica di Sant'Apollinare in Classe e studi successivi*, Ravenna, 2017.

- ²⁴ FIORENZO LANDI, La fine di una crisi: il clero regolare a Ravenna durante la dominazione veneziana, *Ravenna in età veneziana*, (ur. Dante Bolognesi), Ravenna, 1986., 130–38.
- ²⁵ FIORENZO LANDI (bilj. 24), 130.
- ²⁶ LINDA A. KOCH, Creating the Legitimate Prince at the Tempio Malatestiano Rimini: Ravenna and the Continuity of Imperial Tradition, *Ravenna in the Imagination of Renaissance Art*, (ur. Alexander Nagel, Giancarla Periti) Turnhout, 2020., 81–108, s prethodnom bibliografijom. Juraj je još 1454. godine bio u kontaktu s Matteom de Pastijem oko isporuke kamena za Tempio Malatestiano, te je vjerojatno znao za već dopremljeni mramor iz Classea, usp. CARLO GRIGIONI, Giorgio da Sebenico e la costruzione del Tempio Malatestiano in Rimini, *Rassegna bibliografica dell'arte italiana*, 13 (1910.), 90. Nadalje, Filippo Calandrini je od 1453. bio i kardinal zadužen za realizaciju prvog skjavnoskog kompleksa posvećenog Sv. Jeronimu u Rimu; JASENKA GUDELJ, San Girolamo Degli Schiavoni/ Illyrians/ Croats in „Roma Communis Patria”: Constructing National Identity Through Papal Interventions, *RIHA Journal*, 30 marzo 2020, <https://doi.org/10.11588/riha.2020.1.76052>.
- ²⁷ FIORENZO LANDI (bilj. 24), 135. Davanja kardinalu Calandriniju nastavila su se i za de Montijeva upravljanja združenim Sant'Apollinarom i San Severom.
- ²⁸ ASRa, Corporazioni religiose soppresse, S. Apollinare in Classe, Pergamene, Capsa XVII, fasc. II, n°020.
- ²⁹ EDOARDO BARBIERI, Nicolo Malerbi, *Dizionario Biografico degli Italiani*, 68 (2007.), [https://www.treccani.it/enciclopedia/nicolo-malerbi_\(Dizionario-Biografico\)](https://www.treccani.it/enciclopedia/nicolo-malerbi_(Dizionario-Biografico)) (pristupljeno 5. lipnja 2022.)
- ³⁰ ANGELO CATTANEO, Scomparsa e ricomparsa di un autore: storiografia religiosa, forme della dimenticanza, percorsi della memoria, *Camaldoli e l'ordine camaldolese dalle origini alla fine del XV secolo*, (ur. Cécile Caby, Pierluigi Licciardello), Cesena, 2014., 485–522.
- ³¹ Za sada nisu identificirani tekstovi kojima bi de Monte bio autor, no sigurno je da je dužnost opata kamaldoljanskog reda podrazumijevala visoku razinu obrazovanja. Spomenuti *Salvus conductus* iz 1460. godine (bilj. 28) spominje da je posjedovao knjige koje je nosio sa sobom na putovanja.
- ³² PREDRAG MARKOVIĆ (bilj. 1), 433–440.
- ³³ LEARDO MASCANZONI, Spreti, Desiderio, *Dizionario Biografico degli Italiani*, 93 (2018.), [https://www.treccani.it/enciclopedia/desiderio-spreti_\(Dizionario-Biografico\)](https://www.treccani.it/enciclopedia/desiderio-spreti_(Dizionario-Biografico)) (pristupljeno 5. lipnja 2022.).
- ³⁴ Verzije rukopisa nalaze se u Veneciji, Biblioteca nazionale Marciana, ms. Lat. Cl. 10 n. 107 (a. 1457); Rim, Biblioteca nazionale, ms. Varia 10, n. 619, misc. XV sec.; Ravenna, Biblioteca Classense, MS. 574bis i 574ter. Djelo je objavljeno postumno u Veneciji: *De amplitudine vastatione et instauratione urbis Ravennae libri tres*, Venetiis, per Matheum Capcasam Parmensem, 1489.
- ³⁵ GIUSEPPE GULLINO, Lando, Vitale, *Dizionario Biografico degli Italiani*, 63 (2004.), https://www.treccani.it/enciclopedia/vitale-lando_%28Dizionario-Biografico%29/;
- ³⁶ MARGARET L. KING, *The Death of the Child Valerio Marcello*, Chicago, 2009.
- ³⁷ Od Bionda izravno preuzima i dijelove opisa mozaika u Sant' Apollinare nuovo, DESIDERIO SPRETI (bilj. 34), f. Av; NICHOLAS HERMAN, Reframing the Past: Viewing Mosaics in Renaissance Ravenna, *Ravenna in the Imagination of Renaissance Art*, Turnhout, 2020., 60.
- ³⁸ MARIETTE VERHOEVEN, *The early Christian Monuments of Ravenna: transformations and memory*, Architectural crossroads: studies in the history of architecture, 2011.; LEARDO MASCANZONI, Spreti, Desiderio, *Dizionario Biografico degli Italiani*, 93 (2018.), https://www.treccani.it/enciclopedia/desiderio-spreti_%28Dizionario-Biografico%29/ (pristupljeno 8. lipnja 2022.); NICHOLAS HERMAN (bilj. 37), 57–61.
- ³⁹ MARGARET DALY DAVIS, *Archäologie der Antike aus den Beständen der Herzog August Bibliothek 1500-1700*, Wiesbaden, 1994., 84; WILLIAM STENHOUSE, Reading Inscriptions And Writing Ancient History: Historical Scholarship In The Late Renaissance, *Bulletin of the Institute of Classical Studies. Supplement*, 86 (2005.), 30.
- ⁴⁰ Spreti 1489, f. A ii v.
- ⁴¹ Spreti 1489, f. A iii v. Jedan rukopisni prijepis djela *De Architectura* datiran 26. kolovoza 1452. nalazi se u fondu ravenske Biblioteca Classense, *I manoscritti datati della Classense e delle altre biblioteche della provincia di Ravenna*, Manoscritti datati d'Italia, 2004., kat. jed. 15, str. 27. Rukopisu nije utvrđena provenijencija, stoga nije moguće sa sigurnošću tvrditi da je Desiderio Spreti konzultirao upravo ovaj primjerak antičkog teksta.
- ⁴² Riječ je o seriji antičkih reljefa od kojih su oni koji nose attribute Neptuna i danas u crkvi San Vitale, dok su drugi reljefi s *puttima* i prijestoljima danas u Museo Arcivescovile u Ravenni, Museo Archeologico u Veneciji, u Milanu i u pariškom Louvreu. Luigi Beschi, «I rilievi ravennati dei Troni», *Felix Ravenna* 127–130 (1985.): 37–80.
- ⁴³ *Narses [...> mandoe da Ravenna a Venetia assa' maistri, che edificasse sopra un luoco più amplo, quasi piazza - licet all' hora non fusse, ma si chiamava brolo - una ghiesia sotto il nome di San Thodaro, il qual fo il primo nostro protettor avanti il levar di San Marco. Et ancora fece all'incontro edificar un'altra ghiesia chiamata San Mena et Zuminian, la qual e ancora in piedi in Cao de Piazza*, MARIN SANUDO, *De origine, situ et magistratibus urbis Venetae, ovvero La città di Venetia (1493-1530)*, (ur. Angela Carracciolo Aricò), Milano 1980., p. 14. ENNIO CONCINA, *Tempo novo. Venezia e il Quattrocento*, Venezia, 2006., 66.
- ⁴⁴ Spreti 1489, f. A ii v.
- ⁴⁵ VICENZO FONTANA, Architettura e urbanistica durante la dominazione veneziana, u: *Ravenna in età veneziana*, (ur. Dante Bolognesi), Ravenna, 1986., 296–297; MAURIZIO MAURO, *La Rocca di Ravenna (Rocca Brancaleone)*, Ravenna, 1999.
- ⁴⁶ Skulpturalna dekoracija jedne od kula u kojoj je bila smještena kapela, veliki reljef mletačkog lava, potpisani je rad Marina di Marco Cedrinija, mletačkog majstora aktivnog u Romagni i Markama. Nad njim je oštećeni reljef Bogorodice s Djetetom u monumentalnom okviru s pilastrima i školjkom te lisnim vijencem, mogući rad istog majstora, nastao baš oko Jurjeva posjeta, usp. EMANUELE MATTALIANO, La scultura a Ravenna nei luoghi e negli edifici pubblici fra Quattro e Cinquecento, u: *Ravenna in età veneziana*, (ur. Dante Bolognesi), Ravenna, 1986., 322–366. Oblikovne karakteristike ovih djela nemaju jačih podudaranja s izrađevinama Jurjeva dljeteta. Nadalje, u Museo Nazionale u Ra-

- venni čuva se jedan oštećeni grb obitelji Malipiero koji se može datirati u drugu polovicu 15. stoljeća, no nije poznata njegova provenijencija, a mogao je pripadati i Troilu Malipieru, Marinovu sinu, na dužnosti podestata Ravenne 1489. – 1490.
- ⁴⁷ VINCENZO FONTANA (bilj. 45).
- ⁴⁸ PAOLA NOVARA, I capitelli del Palazzetto veneziano di Ravenna, *Bolletino Economico della Camera di Commercio di Ravenna*, 6 (1988.), 61–80.
- ⁴⁹ ASVe, Avogaria di comun, Balla d'oro, Registro 163-II, 401. O Alviseu Landu GIUSEPPE GULLINO (bilj. 35); DANKO ZELIĆ, Jakov Florijev, trogirski klesar 15. stoljeća, *Radovi Instituta za povijest umjetnosti*, 32 (2008.), 17–38; RADOŠLAV BUŽANČIĆ, *Nikola Ivanov Firentinac i trogirski renovatio urbis*, Split, 2012., 90.
- ⁵⁰ PREDRAG MARKOVIĆ (bilj. 9); PREDRAG MARKOVIĆ (bilj. 1), 297–332.
- ⁵¹ IGOR FISKOVIĆ, Za Jurja Matijeva i Veneciju, *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji* 27 (1988.), 145–80.
- ⁵² GIUSEPPE BOVINI, I principali monumenti paleocristiani del Museo Arcivescovile di Ravenna, *Corsi di Cultura sull'arte Ravennate e Bizantina*, XI (1964.), 49–52; PAOLA NOVARA, *La Cattedrale di Ravenna. Storia e archeologia*, Ravenna, 1997., 152–155, appendix br. 9; PAOLA NOVARA, *Le collezioni del Museo Arcivescovile di Ravenna*, a c. dell'Opera di Religione della Diocesi di Ravenna, Ravenna, 2011., 99–100.
- ⁵³ ANTONELLA RANALDI, *Museo nazionale di Ravenna: Porta Aurea, Palladio e il monastero benedettino di San Vitale*, Cinisello Balsamo, 2015., 133, 157.
- ⁵⁴ PAOLA NOVARA (bilj. 52, 1997.).
- ⁵⁵ MARIETTE VERHOEVEN, *The early Christian Monuments of Ravenna: transformations and memory*, Turnhout, 2011; *Ravenna in the Imagination of Renaissance Art*, (ur. Alexander Nagel, Giancarla Periti), Turnhout, 2020.